

TOPOI: ČRNA SKRINJICA ARGUMENTACIJE¹

Igor Ž. Žagar

Pedagoški inštitut, Ljubljana, in Univerza na Primorskem, Koper

---

»Moja teza je, da argumentacija, kot je formulirana v govoru, *temelji na skalarnih principih*. Vse, kar sem rekel, predpostavlja jasno razlikovanje med sklepanjem in argumentacijo, in kot jezikoslovca med zanima, za kaj v govoru gre, in ne, kaj se dogaja v glavah ljudi... Z vidika logike se policistu ni treba zanašati na skalarni princip, a *ko spregovori, vtisne skalarnost v stvari, ki je le-te same po sebi nimajo*. Skalarnost je omejitev, ki nam jo vsiljuje govor.« (Ducrot 1996: 162; vsi poudarki so moji)

Teza, na katero se nanaša navedek (kakor tudi sam navedek), ni moja, temveč jo zagovarja francoski jezikoslovec Oswald Ducrot (se pa z njo strinjam). Toda preden se posvetimo razliki med tem, kaj se dogaja v govoru in kaj v glavah ljudi, si oglejmo zgodbo policista, ki ga omenja zgornji navedek.

V svojih *Slovenskih predavanjih*, ki so izšla leta 1996, je Oswald Ducrot branil tezo, da ljudje svoje argumente gradijo na principih (*topoi*), ki so skalarni in imajo štiri temeljne oblike:

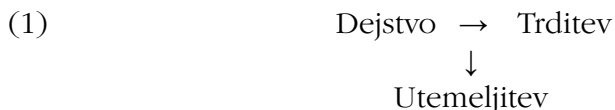
- +Q +P (Bolj ko smo lačni, več moramo jesti);
- Q -P (Manj ko smo lačni, manj moramo jesti);
- +Q -P (Bolj ko smo lačni, manj moramo jesti);
- Q +P (Manj ko smo lačni, več moramo jesti).

Da bi to lahko utemeljil, si je izmislil sledečo zgodbo (1996: 158–160):

»Predpostavimo, da je bil nekdo umorjen, recimo, tukaj ob pol petih in da so ga zabodli do smrti (to je zelo pomembna podrobnost za moj prikaz). Krivca iščejo in policija sumi nekega francoskega jezikoslovca, ki je trenutno v Ljubljani: ta jezikoslovec je imel razloge za to, da je zameril svoji žrtvi, ki je bila sploh zelo nastrojena proti teoriji argumentacije in še posebej proti skalarnosti; še več, rano bi prav lahko povzročilo bodalo, ki ga ima jezikoslovec običajno med svojo prtljago. V tem trenutku preiskave, je do policije prišla nova informacija: da je bil francoski jezikoslovec ob pol petih, ob času zločina, v svojem hotelu in očitno ni mogel tukaj nikogar zabosti. Razglašen je bil za nedolžnega na osnovi sledečega argumenta: 'On

ne more biti, saj je bil ob pol petih v svojem hotelu.' Zdi se, da tak primer kaže na to, da principi, na katerih temeljijo argumenti, niso nujno skalarni. V tem primeru, argument temelji na principu, po katerem *Kadar osebe ni na nekem kraju, tam ne more ničesar storiti*, in zdi se, da pri tem principu ni nič skalarnega.«

To je prvi del Ducrotovega argumenta, ki mu običajno ne ugovarjajo. Verjetno zato, ker Ducrot na nek način preoblikuje ali restrukturira argumentativni model Stephena Toulmina (1958/1995: 94–107), kjer prehod od argumenta (dejstva v Toulminovi terminologiji) do sklepa (trditve v Toulminovi terminologiji) temelji na toposu (utemeljitvi v Toulminovi terminologiji). Toulminov osnovni model (v treh korakih) je takšen:

Da bomo pravični do zgodovine retorike in argumentacije, moramo dodati, da je Toulmin v resnici le rekonstruiral Aristotelov in Kvintilijanov model teorije o entimemu, kjer ena od premis (običajno večja, a ne nujno) – ki ostaja implicitna ali eksplicitno neizrečena, saj jo domnevno delita govoreči in ogovorjeni – utemeljuje prehod od druge premise k sklepu. In če smo povsem pošteni do Toulminovega modela argumentacije, moramo dodati, da je njegov »sestavljene vzorec« ali »sestavljene načrt« argumenta (1958/1995: 101–104) – v šestih korakih – konceptualno zelo soroden izpopolnjenemu epihejremu, razvitemu in utemeljenemu entimemu, ki naj bi ga vpeljal Aristotelov učenec Teofrast. A temu se bomo podrobneje posvetili nekoliko kasneje.

Nadaljujmo sedaj z Ducrotom. Njegova teza o (topični) skalarnosti je v resnici veliko bolj radikalna in avtor svojo zgodbo nadaljuje takole (1996: 160):

»Vračamo se k isti situaciji. Torej, policija je pravkar dobila informacijo, da je bil jezikoslovec ob pol petih v svojem hotelu. Tedaj je do policistov nenadoma prišlo še več informacij, po katerih jezikoslovec pravzaprav ni bil v svojem hotelu, temveč še veliko dlje od kraja umora, recimo, da je obiskal grad izven mesta na podeželju. S tem, ko je rekel, »Ob pol petih je bil v svojem hotelu«, bi policist lahko k temu, kar je pravkar rekel, kot popravek dodal, »Pravzaprav je celo obiskal grad«. Mislim, da bi policist res utegnil uporabiti 'celo', zato da bi popravil prvi del informacije. Spomnite se sedaj mojega opisa 'celo'. Trdim, da 'celo' povezuje dva argumenta, ki prehajata k skupnemu sklepu, pri čemer je drugi argument predstavljen kot močnejši od prvega. Tako je 'Bil je na gradu' močnejši argument kot 'Bil je v hotelu'»

za sklep ('Ni kriv'). Zakaj je močnejši? Če je močnejši argument, je to zato, ker se topos, ki ga je uporabljal policist, ni glasil, *Kadar osebe ni na nekem kraju, tam ne more ničesar storiti*, temveč raje, *Dlje ko je oseba oddaljena od nekega kraja, manj možnosti obstaja, da bi tam kaj storila*. S tem, ko je bil jezikoslovec v stvarnem času na gradu, je bilo tako še manj možnosti, da bi storil umor, kot če bi bil v hotelu.«

To je ena od Ducrotovih tez, ki je še vedno tarča nenehnih poskusov, da bi jo ovrgli. In to celo bolj kot njegova in Anscombrova teorija o polifoniji v jeziku kot sistemu, ki je končno dobila nekaj veljave (čeprav več med jezikoslovci kot med teoretiki argumentacije). Običajni očitek njegovi predstavitveni tezi o skalarnosti v govoru in na katerega sem moral tudi sam večkrat odgovoriti, je: »To je povsem umetno. Človeški razum nikakor ne sklepa na tak način.« (Proti)-argumentov nasprotniki sicer niso predstavili.

Toda, ali to drži? Je res, da človeški razum ne sklepa na tak način? Oglejmo si nekaj vsakdanjih primerov – tokrat resničnih in ne izmišljenih kot Ducrotov primer.

- I. Pred nekaj leti, smo z družino počitnice preživelih na otoku Visu, ki je zelo lep in odmaknjen otok v Jadranskem morju. Nekega dne je mojemu sinu, ki je bil takrat star štiri leta, spodrsnilo na skali, udaril se je, a ni bilo nič hujšega. Toda moja žena je pripomnila:

(2) *Le nekaj centimetrov bolj levo in lahko bi bilo usodno!*

Vse, kar je rekla, je bilo povsem hipotetično: sin ni padel nekaj centimetrov bolj levo (kjer je bila v resnici precej nevarna luknja) in sploh ni bilo usodno; toda zanimivo je, da je bil argument moje žene o resnosti sinovega padca skalaren. Poskusimo ga rekonstruirati v skladu s Toulminovim (osnovnim) modelom:

(2a) Trditev (Sklep) *Otrok je nevarno padel.*

S čim lahko to utemeljite?

(2b) Dejstvo (Argument) *Ko bi padel le nekaj centimetrov bolj na levo, bi bilo to zanj lahko usodno.*

Kako ste prišli do tega?

(2c) Utemeljitev (Topos) *Bliže ko nekdo pade nevarnemu mestu, hujši je padec.*

Povzemimo (še enkrat), kaj se je v resnici zgodilo: otrok je padel. Dobil je le manjšo modrico. A ker je bila v bližini nevarna luknja v skali, je bil njegov padec ocenjen kot zelo nevaren in celotna argumentacija je dobila skalarno obliko. Kaj se je dogajalo v glavi moje žene, ko je izrekla (2) (ali nekaj trenutkov pred tem), ne vem in pravzaprav niti ni pomembno: njen argument sem povsem razumel. Seveda bi bilo zanimivo vedeti, kako in na kakšen način oblikuje argumente razum, še posebej, kadar gre za argumente te vrste. A ker so (tj. kadar so, kar pa ni vedno) oblikovani in predstavljeni kot skalarni, to povsem zadostuje za njihovo razumevanje, oceno in (potencialno) akcijo/re-akcijo (če je potrebna).

II. Verjetno se boste tudi sami spomnili podobne izmenjave bodisi iz vsakdanjega življenja, medijev ali od kod drugod. To niti ni tako pomembno, pomembno je, da ljudje očitno uporabljajo in razumejo skalarnost kot možno in veljavno obliko argumentacije.

(3) A (pride domov): Kaj je za kosilo?

B: Piščanec.

B: Piščanec??? Lahko bi pojedel vola.

V zadnjem odgovoru je A izrekel povsem hipotetične stvari in brez dvoma se je izrazil metaforično. Čeprav je zelo očitno tudi, da je uporabljal skalarni argument. Če ga analiziramo in rekonstruiramo s pomočjo Toulminovega modela, dobimo sledečo shemo:

(3a) Trditev (Sklep) *Zelo sem lačen.*

S čim lahko to utemeljite?

(3b) Dejstvo (Argument) *Lahko bi pojedel ne le piščanca, ampak vola.*

Kako ste prišli do tega?

(3c) Utemeljitev (Topos) *Bolj ko si lačen, več lahko poješ.*

A to bi se utegnilo zdeti preveč trivialno (čeprav je argumentacija, ki prežema vse vsakdanje dejavnosti, lahko trivialna).

Oglejmo si dogodek (trivialen), ki se je pripetil na božični večerji pred nekaj leti (dogodek je pravzaprav zelo podoben znamenitemu prizoru iz filma »Smisel življenja«, ustvarjalcev skupine Monty Python):

III.

(4) A (se baše s hrano): Še en čokoladni piškot, pa bom počil!

Kar je hotel reči, je seveda bilo to, da je več kot sit. Toda jasno je, da je svojo sitost poudarjal na skalaren način: ni bila gosja pašteta, rakovičja juha, ravioli s tartufi, pečenka z belgijskim radičem in jabolčna pita s smetano – ne, bil je majhen (hipotetični) piškot, ki bi bil preveč. Ali, spet na Toulminov način:

(4a) Trditev (Sklep) *Sem (več kot) sit.*

S čim lahko to utemeljite?

(4b) Dejstvo (Argument) *Ne morem pojesti niti enega piškota več.*

Kako ste prišli do tega?

(4c) Utemeljitev (Topos) *Več ko ješ, manj potrebuješ za to, da si sit.*

In če se vam ti primeri še vedno zdijo nepomembne vsakdanje anekdote, je tu ena, ki bi vas morala prepričati. V Sloveniji poznamo zvrst glasbe – uradno se imenuje »narodno-zabavna« glasba – ki jo imenujemo tudi »humpa humpa« glasba ali še manj uglajeno, »goveja« glasba. Ko sem se nekoč o tej glasbi pogovarjal s starejšim človekom in izrazil velik odpor do nje, mi je odgovoril:

IV.

(5) Potem pa nisi dovolj Slovenec.

Kot vidite, človek ne more preprosto biti ali ne biti Slovenec; slovenkost se meri v stopnjah: nekdo je lahko tudi bolj ali manj Slovenec, ne glede na državljanstvo ali potni list, kaj šele sorodstvene vezi (mimogrede: ta zvrst glasbe je celo še bolj popularna v Avstriji in v nekaterih delih Nemčije). Ali, spet na Toulminov način:

(5a) Trditev (Sklep) *Nisi dovolj Slovenec.*

S čim lahko to utemeljite?

(5b) Dejstvo (Argument) *Ne maraš slovenske narodno-zabavne glasbe.*

Kako ste prišli do tega?

(5c) Utemeljitev (Topos) *Bolj ti je všeč slovenska narodno-zabavna glasba, bolj si Slovenec.*

Skalarnosti običajno očitajo (očitki večinoma prihajajo od logikov in jezikoslovcev), da *topoi* (ali utemeljitve) ne bi smeli biti oblikovani v

skalarni obliki, temveč raje kavzalno (»Če P potem Q«). Toda takšna formulacija ne bi utemeljila sklepa v vseh primerih: človek, s katerim sem se pogovarjal, ni rekel, da nisem Slovenec (mož je vedel, da ne bi mogel utemeljiti takšne trditve), rekel je, da nisem dovolj Slovenec. V skladu z njegovo argumentacijo, so ljudje, ki poslušajo govejo glasbo, le bolj Slovenci, kot tisti, ki je ne poslušajo.

Tudi v našem drugem primeru utemeljitev »Če si lačen, moraš jesti« ne bi zadovoljivo pojasnila situacije. Dotična oseba ni le rekla, da je lačna; moški je rekel, da je zelo lačen, tako lačen, da mu zgolj piščanec ne bi zadostoval.

A kot smo že omenili, se Toulmin ni ustavil pri tem preprostem (celo ponostavljenem) modelu v treh korakih, temveč je zasnoval veliko bolj kompleksen model v šestih korakih. Izhajajoč iz njegovega preprostega modela, bi lahko domnevali, da je utemeljitev absolutno pravilo, ki ne dopušča izjem. Toda takšno pravilo, ki običajno ostaja implicitno, seveda ne more biti univerzalno, kar pomeni, da moramo v modelu narediti prostor za izjeme ('zavrnitev' v Toulminovi opredelitvi), da trditve lahko omilijo sredstva 'kvalifikatorja' in da tudi sama utemeljitev utegne potrebovati kakšno 'oporo'.

In če tako razširjen model sedaj apliciramo na naše skalarne primere, lahko takoj opazimo sledeče: kljub temu da je lahko povsem jasno, kaj nam govori jezik, je veliko manj jasno, kaj se v istem trenutku dogaja v mislih.

Spet si oglejmo naš prvi primer:

(2) *Le nekaj centimetrov bolj levo in lahko bi bilo usodno!*

utemeljen z:

(2c) *Bliže ko nekdo pade nevarnemu mestu, hujši je padeč.*

Toulminov razširjen model dvomi o tej utemeljitvi in ji zastavlja neprijetno vprašanje: Ali je tako v vseh primerih? Ali je res? Težko rečemo. Odvisno je od tega, kako predelujemo (tj. naš razum) informacije. In kaj je tisto, kar v vsakem posameznem primeru velja kot informacija. Ali, če smo še bolj eksaktni: kaj je tisto, kar velja kot ključna informacija za interpreta. Ne bom razglabljal o tem hipotetično mogočem podatku, do katerega nimam prav nobenega dostopa; a kljub temu bi rad nakazal možni *caveat*. Predpostavimo, da materin (besedni) odziv ni bi (2), ampak, recimo, (6a).

Ali to pomeni, da njen argument ne bi bil skalaren? Ni nujno. Prav mogoče je, celo zelo verjetno, da je izrekla (6a) zgolj zato, ker je videla tisto veliko luknjo, oddaljeno le nekaj centimetrov na levo in ker je spoznala

(čeprav tega ni eksplicitno ubesedila), da bi padec nekaj centimetrov bolj levo bil lahko usoden. Celotno argumentacijo bi zato lahko brali kot:

(6a) Trditev (Sklep) *Hvala bogu! Vse je v redu z njim!*

S čim lahko to utemeljite?

(6b) Dejstvo (Argument) *Če bi padel le nekaj centimetrov bolj na levo, bi to lahko bilo usodno.*

Kako ste prišli do tega?

(6c) Utemeljitev (Topos) *Bliže ko nekdo pade nevarnemu mestu, slabše je.*

Namesto da bi skušala izpeljati »negativni« sklep kot v (2a) (Otrok je nevarno padel.), je mati argumentirala za »pozitivni« sklep (Vse je v redu z njim!), ki pravzaprav implicira negativni sklep in ima smisel le, če si predstavljamo, za kako nevaren padec bi lahko šlo, ko bi otrok padel le nekaj centimetrov bolj na levo. Predelovanje informacij je bilo tako morda drugačno, a ubeseditev argumenta(cije) ostaja skalarna.

Če se, upoštevajoč to misel, spet vrnemo k Toulminovemu modelu, se lahko vprašamo sledeče: če utemeljitev, kot smo jo formulirali v (2c) 'Bliže ko nekdo pade nevarnemu mestu, slabše je', ostaja enaka tudi v (6c), kako bi lahko oblikovali zavrnitev ('Ali to velja za vse primere?')? Zelo težko (ali vsaj sam tako mislim). V Toulminovem izvirnem primeru smo imeli opraviti z domnevno trdnimi dejstvi (Harry je britanski državlján, Harry se je rodil na Bermudih) – ni čudno, da je Toulmin obe izjavi poimenoval kot dejstvo in trditev – v našem primeru pa se soočamo s povsem hipotetično (kakor tudi subjektivno videno in ocenjeno) situacijo. Če govorimo racionalno (in objektivno), bi lahko rekli, da je padec na nevarno mesto slaba stvar, padec v bližino nevarnega mesta pa ni slaba stvar, kar bi lahko dopustilo sledečo zavrnitev:

(2, 6d) *Ne, a pogosto se tako zdi (ali občuti). V resničnem življenju padec blizu nevarnega mesta ne pomeni nič resnega.*

Takšna zavrnitev, ki jo spremlja vprašanje: 'Potem v svoji trditvi ne morete biti tako neomajni, mar ne?', bi na lahko vodila k sledečemu kvalifikatorju:

(2, 6e) *Ne, le ponavadi se tako zdi/občuti.*

Toda na tem mestu nastopi zares zapleteno vprašanje, ki nas vodi nazaj k utemeljitvi, in sicer: 'Zakaj mislite, da je padec blizu nevarnega mesta slab zgolj zato, ker je blizu nevarnega mesta?' In tam, kjer bi Toulmin lahko

v svojem primeru ponudil trdno, neizpodbitno dejstvo (Utelešeno je v sledeči zakonodaji: ...), je vse, kar lahko rečemo mi, le nekaj takega kot:

(2, 6f) *Očitno naš razum predeluje dane podatke na način, da se nam tako zdi/da tako občutimo.*

Kaj je ta »tako« in iz česa natanko so sestavljeni ti procesi, pravzaprav ne vemo. Omejuje nas argumentacija, ki jo slišimo, in ne argumentacija, kot se (domnevno) odvija v naših glavah. In argumentacija, ki jo slišimo, se zdi skalarna, v našem primeru še celo več kot to: soočeni smo z enim in istim argumentom (2b, 6b), ki dopušča dva (navidezno) nasprotujoča si sklepa (2a, 6a).

Naj vašo pozornost preusmerim še k drugemu zanimivemu problemu, ki je povezan z razmerjem med argumenti in sklepi (verjetno pa tudi z razmerjem med argumentacijo in kognicijo). Če si natančneje ogledate naša primera (3) in (4), boste opazili, da je mogoče zamenjati mesto(-i) argumenta in sklepa, ne da bi se pri tem bistveno spremenil pomen:

(3b) *Lahko bi pojedel ne le piščanca, ampak vola.* (Argument) → (3a) *Zelo sem lačen.* (Sklep),

bi zlahka spremenili/parafrazirali kot:

(3a) *Zelo sem lačen.* (Argument) → (3b) *Lahko bi pojedel ne le piščanca, ampak vola.* (Sklep).

Ali:

(4b) *Ne morem pojesti niti enega piškota več.* (Argument) → (4a) *Sem (več kot) sit!* (Sklep),

bi prav lahko parafrazirali kot:

(4a) *Sem (več kot) sit!* (Argument) → (4b) *Ne morem pojesti niti enega piškota več.* (Sklep).

Edina razlika med obema verzijama je v tem, da bi sklep »izvirne« verzije lahko vzeli/razumeli kot implikaturu (tj. implicitno, neizgovorjeno) – s tem bi »izvirna« verzija postala entimem z manjkajočo večjo premiso in z manjkajočim sklepom – medtem ko sklepa obrnjene verzije (verjetno) ne bi mogli razumeti kot implikaturu (ker vsebuje takšne posebne elemente, kot so »piščanec«, »vol« in »piškot«, (verjetno) ni dovolj splošna). Toda vse ostalo, skupaj z utemeljitvijo, bi lahko ostalo nespremenjeno.

Če že govorimo o entimemih, večjih in manjših premisah, sklepih in utemeljitvah, je morda to primerno mesto, da si jih nekoliko podrobneje

ogledamo. In k njim bomo prišli, spet po ovinku, s pomočjo teorije Oswalda Ducrota o argumentaciji v jezikovnem sistemu, ki uporablja vse zgoraj omenjene koncepte, a v drugačni razporeditvi in z drugimi konceptualizacijami.

Morda vam je znano – ali pa tudi ne – da je izhodiščna teza Ducrotove teorije o argumentaciji v jezikovnem sistemu (TAJ), da so posamezne argumentativne prvine vsebovane v jeziku *kot sistemu*. To pomeni, da jezik kot sistem, kot abstraktna, splošna struktura (kakor ga opredeljuje de Saussure), že sam po sebi poseduje ali vsebuje nek argumentativni potencial, neko argumentativno moč in določene argumentativne usmeritve – ne le jezik v dejanju, njegova raba v diskurzu in kot diskurz. Denimo, obstajajo določene *jezikovne* strukture, ki *diskurzu* (restriktivno) nalagajo določeno argumentativno usmeritev, z drugimi besedami, *jezik* kot abstrakten sistem (vsaj delno) nadzoruje to, kar lahko pove *diskurz*, in določa njegove meje. Do podobnih zaključkov, čeprav po drugačni poti in le posredno v zvezi z argumentacijo, prihaja tudi Janja Žmavc (2002) v analizi pomenškega polja samostalnika *animus* pri Terenciju. Avtorica z analizo jezikovnih struktur pri latinskem komediografu ugotavlja, da je pomenski potencial *animus* vpisan tudi v okvir strukture latinskega jezika (2002: 129):

»S pomočjo slovnične interpretacije Terencijeve Andrije je torej mogoče dokazati, da zaznamuje samostalnik *animus* značilnost oziroma sposobnost, ki je lastna zgolj človeku in je določena z njegovim obstojem. Gre za prostorski pojem, za neke vrste 'prostor v človeku', ki sam ničesar ne dela, ampak omogoča nastanek vseh miselnih in čustvenih duševnih procesov, s katerimi je opredeljeno vsako človekovo zavestno ali nezavedno dejanje.«

Če vse to zveni preveč samoumevno (jezik nadzoruje, kar lahko pove diskurz), bom to, kar imam v mislih, ponazoril z nekaj primeri. Predpostavimo, da nam nekdo reče (spet eden od Ducrotovih trajnih primerov):

(7) Ura je osem.

Je to argument? Zakaj bi nam kdo želel povedati, da je ura osem? Zgolj zato, da bi vedeli, koliko je ura? Malo verjetno, razen če smo želeli vedeti, koliko je ura. A predpostavimo, da nismo želeli vedeti, koliko je ura, in da nam je nekdo povedal (7). Zakaj bi kdo želel to storiti? Očitno zato, ker nam je, s tem, ko je izrekel/-a (7), želel/-a povedati nekaj drugega. Toda h kakšnemu/-im nadaljevanju/-em, h kakšnim sklepu/-om lahko napeljuje takšna izjava? V situaciji, ko ne poznamo natančnega ko(n)teksta, je na voljo veliko možnosti:

- (7a) Ura je osem. >   Pohiti!
    Vzemi si čas!
    Prižgi radio!
    Pojdi si umit zobe!
    .....
    .....

Oglejmo si, kaj se zgodi, če v (7) vpletemo dva modifikatorja, ne primer, *že* in *še*, kot v

(7') Ura je *že* osem

in

(7'') Ura je *še* osem.

Ceteris paribus, iz (7') ne moremo več izpeljati sklepa, »Vzemi si čas« (kot bi lahko iz (7)), ampak le sklep, »Pohiti«; na drugi strani pa iz (7'') ne moremo več izpeljati sklepa, »Pohiti«, temveč le, »Vzemi si čas«. In zakaj bi morali biti ob tem tako presenečeni? Ker se (7), (7') in (7'') nanašajo na *isto* (kronološko) *dejstvo*, namreč, da je ura osem: medtem ko (7) dopušča množico sklepov, (7') dovoljuje sklepe, ki so usmerjeni k poznosti, (7'') pa sklepe, ki so usmerjeni k zgodnosti. Kako je to mogoče, če pa se (7), (7') in (7'') nanašajo na isto (kronološko) *dejstvo*, če je osnova (7), (7') in (7'') isto stanje stvari? Prav zato, ker to isto stanje stvari gledamo z različnih zornih kotov: v enem primeru, (7'), osmo uro vidimo (in predstavimo) kot pozno, v drugem (7'') pa osmo uro vidimo (in predstavimo) kot zgodnjo. In to, kar omogoča to *razlikovanje istega* stanja stvari, je preprosta vpeljava dveh jezikovnih členic, v našem primeru dveh prislovov. Le besede imajo moč, da lahko razlikujejo med »realnostjo« in »dejstvi«, le besede lahko enakost naredijo drugačno. V primeru (7'), *že* usmerja naš sklep k poznosti, ne glede na to, kateri del dneva je omenjen po uporabi *že*; in v (7'') *še* usmerja naš sklep k zgodnosti, ne glede na to, kateri del dneva predstavlja *še*. Z drugimi besedami, argumentativni usmeritvi k poznosti oziroma zgodnosti se zdita neločljivo povezani - *vpisani v* - ti dve leksikalni enoti jezikovnega sistema.

V poznih 70-tih in zgodnjih 80-tih je Ducrotova teorija argumentacije obravnavala jezikovne členice (kar so nekateri ameriški jezikoslovci skušali dobesedno ponovno odkriti v 90-tih) kot posrednike ali prenašalce argumentativne usmeritve. V poznih 80-tih in 90-tih letih se je Ducrot začel zanimati za *topoi*. Sam uporablja Aristotelov izraz in meni, da je bolj ali

manj zvest njegovi ideji, čeprav obenem priznava, da jo je nekoliko popačil. Oglejmo si podrobneje to »deformacijo«.

Danes velja skoraj za vsakdanje prepričanje (za poseben topos), da je za Aristotela topos mesto, kjer najdemo argumente, oddelek ali področje, kjer je mogoče zlahka najti veliko retoričnih argumentov, pripravljenih za takojšnjo uporabo – kar je velika zmota. Po Aristotelu naj bi namreč obstajali dve vrsti *topoi*: splošni ali skupni *topoi*, primerni, da jih uporabimo povsod in kjerkoli, ne glede na situacijo, in posebni *topoi*, ki so v svoji uporabnosti omejeni na različne znanosti, področja znanja, strokovnosti, mnenja, razmere etc. Ali, kot pravi Aristotel (Rh. 1358a31–32 1.2.22):

»S posebnimi topoi (*eide*) mislim na propozicije, ki so posebne glede na vsak razred, in s splošnimi (*koinoi topoi*) tiste, ki so vsem enako skupne.«

Aristotelški *topos* ('mesto', 'kraj') je argumentativna shema, ki dialektiku ali retoriku omogoča konstrukcijo argumenta za dani sklep; filozof jih vidi kot (temeljne) sestavine entimemov. Rabo izrazov *topoi* (*koinoi*) ali *loci communes*, kot so jih poznali Rimljani, lahko zasledujemo vse do najzgodnejših retorjev (večinoma jih imenujejo *sofisti*), kot sta *Protagoras* in *Gorgias*. Kot v analizi najstarejšega antičnega priročnika, Anaksimenove *Retorike za Aleksandra*, ugotavlja Janja Žmavc (2007), so sofistom *topoi* predstavljali argumentativni koncept, ki verjetno ni imel enotne oblike, saj so ga v kontekstu njegove retorične funkcije (tj. kot sredstvo prepričevanja) retorji poljubno združevali z drugimi retoričnimi strategijami. Toda medtem ko so v zgodnji retoriki *topos* vsekakor razumeli kot *gotov vzorec ali formulo*, vnaprej pripravljen argument, ki ga je mogoče uporabiti na določeni stopnji govora (da bi ustvaril določen učinek ali še pomembneje, da bi upravičil določen sklep) – pojmovanje, ki je prevladalo tudi z renesanso – pa velja za večino Aristotelovih *topoi*, da so to *splošna navodila*, ki omogočajo izpeljavo sklepa določene *oblike* (ne vsebine) iz premis določene *oblike* (ne vsebine). Prav zato smo poudarili, da je velika zmota precej razširjeno prepričanje o tem, kako so Aristotelovi *topoi* mesta, kjer je mogoče najti *vnaprej pripravljene* argumente.

Če si ogledamo seznam Aristotelovih *topoi koinoi* ali skupne topike:

(8)

Splošne topike	Posebne topike
Definicija	Sodna (pravne)
Rod/vrsta	pravično (prav)
Razdelitev	nepravično (narobe)
Celota/deli	Svetovalna
Subjekt/predikati	dobro
Primerjava	nevredno
Podobnost/razlika	ugodno
Stopnja	neugodno
Odnos	Hvalna (ceremonialna)
Vzrok/učinek	krepost (plemenito)
Antecedens/konsekvens	slabost (nizkotno)
Kontrarnosti	
Kontradikcije	
Okoliščine	
Mogoče/nemogoče	
Preteklo/prihodnje	
Pričevanje	
Avtoritete (izvedenci)	
Priče	
Maksime/rekla	
Govorice	
Prisege	
Dokumenti	
Zakoni	
Precedensi	
Nadnaravno	
Notacija in sorodne besede	

in jih primerjamo s seznamom njegovih kategorij:

(9)

Substanca
Kvantiteta
Kvaliteta
Razmerje

Prostor
 Čas
 Položaj
 Stanje
 Delovanje
 Utrpevanje

postane precej očitno, da je filozof svoje skupne topike izpeljal iz kategorij: medtem ko kategorije predstavljajo najbolj splošne (in temeljne) odnose med različnimi entitetami v svetu (in so zato po naravi metafizične), predstavljajo skupne topike najbolj splošne (in temeljne) odnose med koncepti, pojmi, ali besede, ki predstavljajo (označujejo) te različne entitete v svetu. Paradoksalno, Aristotel opisuje *topoi* kot »prazna mesta«, kjer je mogoče najti izoblikovane argumente za različne namene. In četudi to zveni paradoksalno, je povsem logično: ko ta mesta ne bi bila prazna in ne bi dopuščala za vsako konkretno stvar, da se v njih oblikuje, ampak bi bila že zapolnjena, to ne bi bila več skupna mesta. Razen tega jih ne bi mogli več uporabljati v prav vsaki situaciji, temveč le v tisti, ki bi bila opisana in definirana s stvarno vsebino posameznega *toposa*.

Kot pravi ena od Aristotelovih opredelitev pojma *topos* (Rh. 1403a17–18 2.26.1): »Element in *topos* imenujem enako; kajti element ali *topos* predstavljata področje, kamor spada *veliko* entimemov.« Pomembno je poudariti, da z izrazom 'element' (*stoikheion*) Aristotel ne misli na točen del entimema, temveč na *splošno obliko*, v okviru katere je zajeti mogoče konkretne entimeme istega tipa. Po tej definiciji je *topos* splošna argumentativna oblika ali vzorec in konkretni argumenti so instanciacije te splošne oblike. Ali, kot pravi Auctor ad Herennium (3–29.15ss.): *loci* predstavljajo ozadje in konkretni argumenti so *imagines* na tem ozadju.

Naj le na kratko spomnim. Vsi verjetno poznate kategorični silogizem. In če ne, je tukaj znamenit, skoraj že razglašen primer:

(10)

Vsi ljudje so umrljivi.

Sokrat je človek.

 Sokrat je umrljiv.

Kategorični silogizem sestavljata dve premisi, večja ali splošna in manjša ali posebna ter sklep. Obe premisi, kakor tudi sklep *morajo biti* v kategoričnem silogizmu *eksplicitno izraženi*.

Prav tako velja: če sta premisi resnični in je sklepalni proces veljaven, mora biti *nujno* resničen tudi sklep.

Entimem, ki se imenuje tudi »retorični silogizem«, je pogosto označen kot »okrnjeni silogizem«. Zakaj? Zato, ker mu pogosto manjka ena od premis, običajno večja oziroma splošna, kajti njena narava je tako skupna in splošna, da velja za topos, za nekaj tako splošnega in skupnega, da je preprosto niti ni treba omenjati. Entimematična različica zgornjega kategoričnega silogizma bi se tako (lahko) glasila:

(11)

Vsi ljudje so umrljivi.	.....	Vsi ljudje so umrljivi.
.....	Sokrat je človek.	Sokrat je človek.
Sokrat je umrljiv.	Sokrat je umrljiv.	.....

Morda se boste spraševali, ali ni trditev 'Vsi ljudje so umrljivi' prav tako splošna in skupna v kategoričnem, kot je v retoričnem silogizmu. Odgovor je, seveda, pritrdilen. Toda, ker velja kategorični silogizem za orodje znanosti, *mora biti vsak korak eksplicitno izražen*, medtem ko je retorični silogizem orodje vsakodnevnne komunikacije in kjer, ne le, da lahko, temveč včasih celo moramo izpustiti očitne stvari, če želimo učinkovito komunicirati.

Z Rimljani so *topoi* postali *loci* (kar je velik »napredek« za govorce in do-evropskih jezikov ...) in Ciceron jih dobesedno opredeli kot mesta, kot »bivališče vseh dokazov« (De or. 2.166.2), »skrivališče dokazov« (Part. Or. 5.7-10) ali preprosto »zakladnica argumentov (Part. Or. 109.5-6). Toda pri Kvintilijanu (Inst. 5.10.22ss.) najdemo nekaj »napotkov o rabi«, kako izvleči argumente iz teh mest, namreč s pomočjo znamenite mreže vprašanj: *Quis? Quid? Ubi? Quibus auxiliis? Cur? Quomodo? Quando?*

Kajti v *Novi retoriki* (Perelman 1958/1983: 113) – v tem kratkem pregledu bom izpustil skoraj 2000 let (večinoma) propadanja retorike – *topoi* niso definirani kot mesta, ki skrivajo argumente, temveč kot zelo splošne premise, ki nam pomagajo graditi vrednote in hierarhije, nekaj, čemur se je Perelman še posebej posvečal. A celo on je pustil topose na do neke mere deskriptivni ravni in se ni poglobil v tehnologijo njihovega delovanja ali v njihovo arhitekturo.

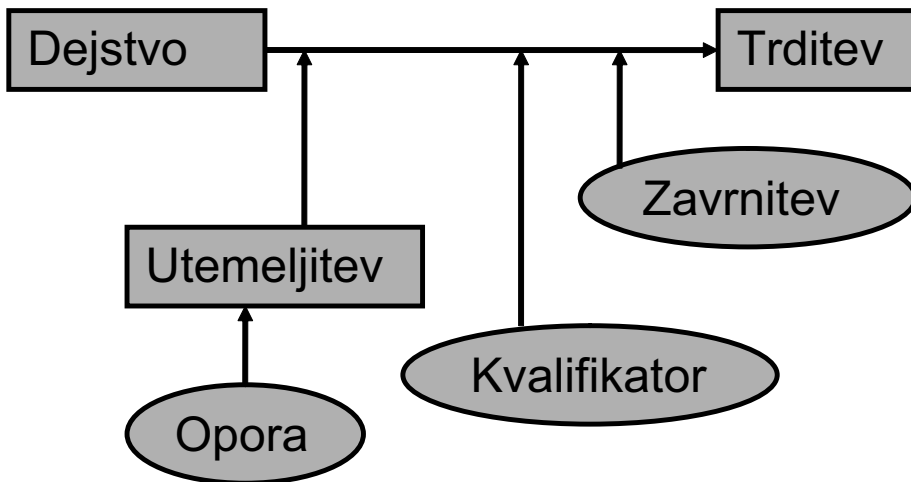
Presenetljivo je, da je v istem letu, ko sta Perelman in Olbrechts-Tyteca objavila svojo *Novo retoriko*, Stephen Toulmin objavil delo *The Uses of Argument*, ki je morda ena najbolj podrobnih študij o tem, kako delujejo

topoi. »Presenetljivo« pravim zato, ker avtor ne uporablja izraza *topos* ali *topoi*, ampak neke vrste sodni izraz »utemeljitev«. Razlog za to se zdi očitni: zajeti skuša različna »področja argumentov«, vsa področja argumentov pa, kot pravi, ne uporabljajo *toposov* kot argumentativne principe ali za izhodišče svoje argumentacije. Po Toulminu (1958/1995: 94–107), če imamo izjavo v obliki, »Če D potem T – kjer D predstavlja dejstvo ali dokaz, T pa trditev ali sklep – deluje utemeljitev kot most in omogoča (*authorise*) korak od D do T. Toda, utemeljitev ima lahko omejeno uporabnost, zato Toulmin vpelje kvalifikatorje K, ki kažejo na moč, ki jo daje utemeljitev, in pogoje zavrnitve (Z), ki označujejo okoliščine, v katerih bi morala biti razveljavljena splošna avtoriteta utemeljitve. In na koncu, če je utemeljitev na kakršen koli način izzvana, potrebujemo tudi oporo (O). Kot pravi Toulmin (1958/1995: 105):

» ... Izjave utemeljitev [...] so hipotetične, podobne mostu, toda opora za utemeljitev je lahko izražena v obliki kategoričnih dejstvenih izjav.«

Njegov diagram argumentacije lahko ponazorimo takole:

(12)

Omeniti velja, da imamo v Toulminovem diagramu opraviti z neke vrste »površinsko« in »globinsko« zgradbo: medtem ko dejstvo in trditev ostajata na površju, kot je to običajno v vsakdanji komunikaciji, je uteme-

ljitev – običajno in zaradi svoje splošnosti – pod površjem, tako kot topos v entimemih, in prihaja na površje, kadar je vprašljiva njena veljavnost ali verjetnost.

Vrnimo se k Ducrotu. Kako definira topos francoski jezikoslovec? Kot princip, ki zagotavlja veljavnost ali legitimnost prehoda od izjave A(argument) do izjave S(sklep). Oglejmo si še drugi Ducrotov priljubljen primer (h kateremu se bomo vračali še v nadaljevanju):

(13) Toplo je (A). Pojdiva na sprehod (S).

Topos naj bi se v tem primeru nanašal na dve lastnosti: prva lastnost je P (toplota), ki je povezana z argumentom (A), druga lastnost pa Q (prijetnost sprehoda), ki je povezana s sklepom (S). In katere so značilnosti toposa, tega tihega, neizrečenega principa, ki naj bi ga našli v ozadju argumentativnih diskurzivnih segmentov? Ducrot trdi, da ima topos tri značilnosti: prvo, ki je splošna; drugo, ki je predstavljena kot skupno prepričanje, to je prepričanje, ki je skupno določeni skupini ljudi; in tretjo, ki je skalarna. Topos, ki zagotavlja veljavnost prehoda od A do S v (13), bi se lahko glasil:

(14) T = Bolj ko je toplo, prijetneje se je sprehajati

Rekel sem »bi se lahko glasil«, kajti *topoi* niso samoobstoječe, neodvisne entitete *per se*, kot, na primer, Platonove ideje, ampak naj bi bile *vedno rekonstruirane* iz danega argumentativnega niza.

In kako naj razumemo splošnost toposa? Predvsem tako, da si topos predstavljamo kot zelo *splošno strukturo* ali *matrico*, ki omogoča množico *posebnih sklepov*, ki pa niso *obvezni in zavezujoči*, kot je, na primer, kategorični silogizem (kar, seveda, pomeni tudi, da topos ni univerzalen). Topos (tj. sklicevanje na topos ali njegova evokacija oziroma uporaba) lahko *omogoči* nek sklep, a ne *zavezuje* nujno k temu sklepu, ali z drugimi besedami: če sprejmemo argument, ni nujno, da sprejmemo tudi sklep. Na primer, v odgovoru (13), ki je povabilo na sprehod, bi prav lahko rekli

(13') Toplo je. Ampak pojdiva namesto tega plavat.

(T= Bolj ko je toplo, prijetneje se je ohladiti v vodi).

ali

(13'') Toplo je. Ampak pojdiva raje igrat karte v senco.

(T= Bolj ko je toplo, prijetneje je biti v senci).

Kar pomeni, da je naš sogovornik v obeh primerih prepoznal veljavnost toposa, ki je bil uporabljen v predlogu za sprehod, ne da bi se s z njim strinjal v tej specifični situaciji. Nek drug topos se mu/ji je zdel primernejši za to situacijo in uporabil/-a ga je, da je z njim podprl/-a drug sklep namesto tega.

Ko pravimo, da je topos *splošen in ne univerzalen*, priznavamo tudi njegove morebitne izjeme, kar pa ne ovira njegove veljavnosti, in prav to je bistvo znamenite in Aristotelu pripisane formule: »izjeme omogočajo potrditev pravila v nepredvidenih primerih«; v takih primerih pojem izjeme vseeno omogoča potrditev veljavnosti pravila.

Kako lahko dokažemo splošni značaj toposa? Spet se moramo spomniti na zavrnitve argumenta: slednje namreč zelo pogosto upoštevajo splošnost toposa. Predpostavimo (ponovno), da je toplo in da to dejstvo uporabljam (ponovno) kot argument za predlog o sprehodu. Lahko bi ugovarjali: »Tudi včeraj je bilo toplo, pa je bil sprehod kljub temu neprijeten.« To pomeni, da opozarjate, da obstajajo izjeme pravila, ki sem ga uporabil, in s tem, ko to rečete, predlagate, da morda ne bi smel uporabili tega pravila v tem posebnem primeru. Toda z opozarjanjem na obstoj izjem, priznavate, da pravilo, ki sem ga uporabil, je splošno, in istočasno mi govorite tudi, da morda – po vašem mnenju – nisem bil v položaju, ko bi v tej specifični situaciji lahko uporabil to pravilo. S tem nikakor ne zanikate splošnosti pravila, le kažete mi, da obstajajo njegove izjeme, in predlagate, da bi to lahko bil eden od tistih izjemnih primerov.

Rekli smo tudi, da je topos predstavljen kot skupno prepričanje, ki ga je predhodno sprejela skupnost, kateri pripadata govorec in sogovorec (ali ogovorjeni). Z drugimi besedami, predstavitev toposa kot skupno prepričanje pomeni, da določena skupnost (bodisi narod ali manjša subkultura) prepoznava njegovo veljavnost, to je veljavnost in upravičenost sklepov, ki temeljijo na njem. Toda, kot smo že lahko videli, to ne pomeni, da bo vsak član skupnosti nujno uporabil iste *topoi* v identičnih situacijah: uporabo nekega toposa ali sklep, ki ga dopušča ta topos, je vedno mogoče zavrniti z drugim (splošno sprejetim) toposom.

In končno, ko pravimo, da je topos skalar, govorimo dvoje. Prvič, lastnosti P in Q sta sami po sebi skalarni. To pomeni, da sta lastnosti, ki ju lahko imate v večji ali manjši količini. Izjavi P in Q, ki ju povezuje določen topos, moramo torej pojmovati kot *lestvici*. Drugič, obstajajo različne stopnje intenzivnosti, ki jih vsebuje značilnost P in značilnost Q. A to sploh ne pomeni, da so sami argumenti in sklepi skalarni. Lastnosti, ki so uporabljene in omenjene v okviru toposa, so skalarne, toda to ne velja za

izjave, ki so uporabljene v diskurzu kot dejanski argumenti ali sklepi; le-te že predstavljajo ali uporabljajo kot izhodišče določeno stopnjo (raven) na dveh lestvicah. Oglejmo si sledeči primer (namenoma sem izbral vse primere iz Ducrotove zadnje knjige *Slovenska predavanja* (1996)):

(15) »Manj kot deset stopinj je. Vzemi plašč s sabo«.

O tem, ali sta A in S skalarna, ni dvoma: ne more biti bolj ali manj deset stopinj; ali je ali ni deset stopinj. Prav tako ne morete bolj ali manj vzeti plašča; ali ga vzamete ali ne. Zatorej navedbe, ki jih vsebujeta A in S, niso skalarne. Toda, to ne preprečuje, da ne bi mogli opisati v skalarnem smislu toposa, ki je utemeljitev tega niza. Topos v tem primeru je

(16) T= Bolj ko je mrzlo, topleje se moraš obleči

in povezuje eno lastnost P, ki je hladna, z drugo Q, ki je, recimo, toplota oblačila. Navedbe, ki jih vsebujejo segmenti diskurza A in S, »Manj kot deset stopinj je«, in, »Vzemi plašč s sabo«, predstavljajo stopnje znotraj teh splošnih lastnosti P in Q, in prepričan sem, da se boste strinjali, da je *lahko* bolj ali manj hladno in da *lahko* oblečemo bolj ali manj topla oblačila.

Obstaja še neka druga ideja o skalarnosti toposa, ki ji Ducrot posveča posebno pozornost. Gre za to, da je samo po sebi skalarno tudi razmerje, ki ga med P in Q ustvarja topos. Videli smo že, da sta P in Q lestvici (lahko je bolj ali manj toplo in lahko se oblečemo bolj ali manj toplo): topos nakazuje, da obstaja skalarno razmerje med stopnjami lastnosti P in stopnjami lastnosti Q. To pomeni, da napredovati v določeni smeri po lestvici lastnosti P pomeni tudi napredovati v določeni smeri po lestvici lastnosti Q: če se premikamo gor ali dol po eni lestvici, se premikamo gor ali dol tudi po drugi.

Za trenutek se vrnimo k primeru (15). Predpostavimo, da ni manj kot deset stopinj, ampak, recimo, okoli dvajset stopinj. V takšnih razmerah človek ne bi rekel, »Manj kot deset stopinj je. Vzemi plašč!«, temveč raje, »Okoli dvajset stopinj je. Ne vzemi plašča«, pri čemer bi uporabljen topos ostal enak, morda le v drugačni obliki. Kar pa nas pripelje še do nove ideje: do ločevanja med toposom in topično obliko, ki je tesno povezano s pojmom skalarnosti.

Vzemimo še enkrat v skalarnem smislu topos, ki povezuje lastnost P in lastnost Q. Videli smo že, da ko se premikamo po lestvici P v neki smeri, se v neki smeri premikamo tudi po lestvici Q: ko se vzpenjamo po P, se vzpenjamo po Q. Ni težko opaziti, da izjava: »Bolj ko se vzpenjaš po P, bolj se vzpenjaš po Q, zaznamuje enako kot izjava: »Bolj ko se spuščaš po P,

bolj se spuščaš po Q«. Če velja, da bolj ko se vzpenjaš po toplotni lestvici, bolj se vzpenjaš po lestvici prijetnosti, mora veljati tudi, da bolj ko se spuščaš po toplotni lestvici, bolj se spuščaš po lestvici prijetnosti. Topos, ki na skalaren način povezuje toploto (P) in prijetnost (Q), ima zatorej lahko dve obliki in Ducrot jih simbolično prikazuje kot

$$(17) \quad +P, +Q \\ -P, -Q.$$

To sta dve topični obliki, FP' in FP'', ki pripadata istemu toposu T. Isto razmerje med toploto in prijetnostjo, je mogoče obravnavati v dveh oblikah, »pozitivno« v prvem primeru in »negativno« v drugem. In to še ni vse. Oglejte si sledeče topične oblike (kjer P zaznamuje toploto in Q prijetnost):

$$(18) \quad +P -Q \\ -P +Q$$

Ti dve obliki bi se glasili, »Bolj ko je toplo, manj prijetno se je sprehajati«, in »Manj ko je toplo, prijetneje se je sprehajati.« Priznati moramo, da v različnih časovnih obdobjih in v različnih življenjskih situacijah (pogosto je razmeroma težko reči natanko kdaj in zakaj) uporabljamo oba para topičnih oblik, (17) in (18): prvega, po katerem je prijetno, kadar je toplo, in drugega, po katerem ni prijetno, kadar je toplo.

Sprva je Ducrot uporabljal topose le v smislu utemeljitev (s Toulminovimi besedami), ki omogočajo/dovoljujejo prehod od izjave-argumenta do izjave-sklepa. Če si, recimo, spet ogledamo primer (15), bi se topos, ki dovoljuje prehod od A do S, (lahko) glasil takole: »Bolj ko je mrzlo, topleje še moraš obleči.« Težava je bila v tem, da je bilo topose treba rekonstruirati iz danega argumentativnega niza (kar je pogosto pri utemeljitvah) in da so bili zaradi tega videti kot arbitrarni. Toda nato je Ducrot opazil, da so oziroma so lahko (tj. toposi) še več kot to: da jih je mogoče interpretirati kot fragmente diskurza, ki so vsebovani (zapisani) v (vsaj nekaterih) besedah jezikovnega sistema. Oglejmo si tele štiri pridevnike (tudi te sem si izposodil pri Ducrotu (1996)):

$$(19) \quad \text{pogumen, boječ, preudaren, nepremišljen}$$

Kot nativni govorniki boste brez težav opazili, da ti štirje pridevniki na nek način sodijo v eno kategorijo in opisujejo iste vrste vedenja (natančneje, dve med sabo povezani vrsti vedenja), a jih vidimo na različne načine. Ducrot bi rekel, da imamo v jezikovnem sistemu kot takem dva toposa, T1

in T2, ki sta primerna za vsako situacijo (kot smo že lahko spoznali pri primeru toplote in prijetnosti): v zgornjem primeru (19), topos T1 pripisuje vrednost spopadanju z nevarnostjo, tveganju, in to počne z medsebojnim povezovanjem pojma tveganja in pojma dobrega. Nasprotno, topos T2 povezuje pojem tveganja s pojmom zla (slabega). Tako je v prvem primeru tveganje opredeljeno kot nekaj dobrega, v drugem kot nekaj slabega in ob različnih priložnostih ter v odvisnosti od lastnih diskurzivnih intenc, predstavljamo tveganje kot dejanje, ki ga je vredno storiti in smo razumevajoči do tistega, ki tvega, drugič pa nasprotno predstavljamo tveganje kot nekaj slabega.

Ni težko videti, kako bi bilo mogoče klasificirati te štiri pridevnike: dva med njimi dopolnjujeta topos T1, druga dva topos T2. Katera dva? *Pogumen* dopolnjuje topos T1: ko nekdo za nekoga reče, da je pogumen, mu pripisuje neko pozitivno vrednost in to zato, ker si ta upa tvegati. Pridevnik *pogumen* zaznamuje pozitivno vrednotenje tveganja. V primeru pridevnika *boječ* je uporabljen topos še vedno topos T1, ki tveganje opredeljuje pozitivno, toda kadar pravimo nekemu, da je boječ, mu pripisujemo neko negativno vrednost. To negativno vrednost pa mu pripisujemo zato, ker si ne upa tvegati, kar implicira, da je tveganje dobro, vsaj v določenih okoliščinah. *Pogumen* in *boječ* torej temeljita na istem toposu T1, toda *pogumen* se uporablja za hvalo tistih, ki si drznejo tvegati, *boječ* pa za grajo tistih, ki tega ne zmorejo storiti.

Kaj pa druga dva pridevnika: *preudaren* in *nepremišljen*? Oba prav tako izpolnjujeta isti topos T2, topos, ki ne odobrava tveganja. Kadar nekemu rečemo, da je premišljen, tej osebi, razen če ne gre za ironično rabo, pripisujemo določeno kakovost in jo hvalimo, ker se zna izogniti tveganju: v tem smislu primeru pojmujeemo tveganje kot slabo. V primeru pridevnika *nepremišljen* gre spet za uporabo istega toposa T2. A s tem, ko nekoga opišemo kot nepremišljenega, to osebo obtožujemo zaradi tveganja na nesprejemljiv in neupravičen način.

Nadaljujemo lahko z ločevanjem med *pogumnim* in *boječim* na eni strani ter *preudarnim* in *nepremišljenim* na drugi strani tako, da znotraj vsake od obeh skupin opredelimo pododdelke. Le-te lahko pridobimo tako, da vpeljemo topične oblike. V okviru toposa T1 obstajata dve topični obliki: OT₁' in OT₁"; in podobno v okviru toposa T2: OT₂' in OT₂". OT₁' bi lahko formulirali takole: »Bolj ko nekdo tvega (+T), večjo veljavo ima (+V)«, medtem ko bi bila OT₁" nasprotje prve topične oblike, to je »Manj ko nekdo tvega (-T), manj počne to, kar naj bi počel (-V)«. Sedaj ko smo opredelili ti dve obliki, lahko opredelimo tudi pridevnika *pogumen* in *boječ*, ki

se oba nanašata na topos T1. Rekli bomo, da *pogumen* izpolnjuje topično obliko OT_1' , »Bolj ko nekdo tvega, večjo veljavo ima«, in *boječ* topično obliko OT_1'' , »Manj ko nekdo tvega, manjšo veljavo ima«.

Enako lahko storimo z dvema pridevnikoma, povezanimi toposom T2, ki ne odobrava tveganja: OT_2' (»Večje ko je tveganje, večje je zlo«) in na drugi strani OT_2'' (»Manjše ko je tveganje, manjše je zlo«) sta izpolnjena z dvema pridevnikoma, *nepremišljen* in *preudaren*.

Po Ducrotu bi tako dobili sledečo shemo:

(20)

T1

+P,+Q (več tveganja, več dobrega) *pogumen*

-P,-Q (manj tveganja, manj dobrega) *boječ*

T2

+P,+Q (več tveganja, več zla) *nepremišljen*

-P,-Q (manj tveganja, manj zla) *preudaren*

Toda T2 lahko predstavimo še na drug, boljši, še bolj aristotelski način. Kajti:

(21)

T2

+P,-Q (več tveganja, manj dobrega) *nepremišljen*

-P,+Q (manj tveganja, več dobrega) *preudaren*

In zakaj naj bi bil ta način predstavitve topičnih oblik boljši? Zlasti zaradi dveh razlogov: prvi je metodološki in drugi epistemološki. Naj pojasnim svojo misel z uporabo še druge skupine pridevnikov (ne bom ponavljal, da sem si tudi te sposodil pri Ducrotu): *radodaren*, *skop*, *varčen*, *razsipen*. Po Ducrotu bi dobili sledečo shemo:

(22)

T1 (*Več denarja razdaš, bolje je*)

+P,+Q (Več denarja, več dobrega) *radodaren*

-P,-Q (Manj denarja, manj dobrega) *skop*

T2 (*Več denarja razdaš, slabše je*)

+P,+Q (Več denarja, več zla) *razsipen*
 -P,-Q (Manj denarja, manj zla) *varčen*

Toda, če T2 preoblikujemo kot

(23)

T2
 +P,-Q (Več denarja, manj dobrega) *razsipen*
 -P,+Q (Manj denarja, več dobrega) *varčen*

je to primerneje, ker tak topos

- (metodološko) uporablja iste predikate in isti opis za iste spremenljivke (»dobro« za Q) kot T1 (s katerim se primerja);
- (epistemološko) omogoča, da oblikujemo različne topične oblike ne le glede na to, kako opisujejo, ampak tudi kaj opisujejo.

Če se sedaj vrnemo k prvim štirim pridevnikom, dobimo:

(24)

+P,+Q (več tveganja, več dobrega) *pogumen*
 +P,-Q (več tveganja, manj dobrega) *nepremišljen*

za opredelitev tveganja, in

-P,-Q (manj tveganja, manj dobrega) *boječ*
 -P,+Q (manj tveganja, več dobrega) *preudaren*

za opredelitev izogibanja tveganju.

In zakaj je to pomembno? Ker nam omogoča spoznanje, da obstajajo iste »izvenjezikovne« entitete (»stvari v svetu«), ki jih jezik vidi kot popolna nasprotja. Celó do te mere, da je (tj. jezik) skoval različne pare izrazov za njihovo poimenovanje/označevanje: *pogumen* in *nepremišljen* za tveganje ter *boječ* in *preudaren* za izogibanje tveganju.

Očitno je, da so *pogumen*, *nepremišljen*, *boječ* in *preudaren* kompleksni ali sestavljeni predikati (ali, če se izrazimo skromneje, pridevniki), ki so sestavljeni iz dveh elementov: 1) iz opisa neke izvenjezikovne entitete (ponovno bi se rad izognil izrazu »dejstvo«, ker nisem povsem prepričan, kaj dejstvo je); 2) iz ovrednotenja tega opisa. Težko bi, na primer, rekli isto za »dobro« ali »slabo«; pravzaprav, mislim, da bi ju lahko opisali kot gradni-

ka takšnih kompleksnih predikatov, ki smo jih opisali zgoraj, namreč, kot ocenjevalna/vrednostna gradnika.

Toda tako (kompleksen) opis sproža pomembno vprašanje: ali gre res za iste izvenjezikovne entitete, ki jih jezik vidi drugače? Kadar rečemo nekomu, da je pogumen, ali ne rečemo s tem, da tvega in da *mi* to odobravamo, medtem ko na drugi strani nekoga označimo kot nepremišljenega, kadar želimo povedati, da ta oseba tvega in da *mi* tega ne odobravamo? In, na drugi strani: ali ne rečemo, da je nekdo preudaren, če želimo s tem povedati, da se ta oseba tveganju izogiba in da *mi* to odobravamo, medtem ko nekoga označimo kot boječega, kadar želimo s tem povedati, da se ta oseba izogiba celo razumnemu in upravičenemu tveganju in da mu *mi* to očitamo? Če to drži, ali so te »izvenjezikovne« entitete zares iste? In če so res *izvenjezikovne* (tj. neodvisne od jezika), kako lahko sploh rečemo, da so iste?

S tem se vračamo k naši začetni dihotomiji med argumentacijo kot nečim, kar se razvija v diskurzu, in argumentacijo kot nečim, kar se odvija v naših glavah. Omenili in analizirali smo že Ducrotov primer (13) o toploti kot o dobrem argumentu za sprehod. Po tem ekskurzu (in zaradi njega) lahko z njim nadaljujemo. Točka, kjer smo odnehali, je bila, da je nekdo predlagal sprehod, rekoč:

(13) Toplo je (Argument). Pojdiva na sprehod! (Sklep).

Na (13) bi lahko odgovoril s (13^{'''}):

(13^{'''}) Toplo je, ampak sem utrujen.

Takšen odgovor lahko brez dvoma razumemo kot zavrnitev: v prvem delu argumenta, sem se strinjal, da je toplo, s čimer sem se strinjal s svojim sogovorncem, da je toplo vreme dober (sprejemljiv, zadosten, ...) argument za predlog o sprehodu. Toda v drugem delu argumenta, sem trdil, da sem utrujen, kar je bilo predstavljeno (razumljeno in sprejeto) kot močnejši argument, ki je razveljavil prvega in s tem zavrnil ponudbo o sprehodu. Toda, *zakaj* je drugi argument dajal vtis, kot da je močnejši: ker utrujenost nasploh velja za močnejši argument kot toplota, kadar gre za sprehajanje? Ali pa bi morda na to lahko vplival sam vrstni red argumentov?

Izvedimo poskus in zamenjajmo vrstni red argumentov v odgovoru (13^{'''}), tako da dobimo:

(13^{''''}) Utrujen sem, ampak je toplo. (kot odgovor na predlog o sprehodu)

Naša zavrnitev se je brez dvoma spremenila v sprejetje. Toda pri tej zamenjavi argumentov je zanimivo zlasti to, da je vse (kar zadeva »objektivno realnost« ali »dejstva«) ostalo povsem enako kot v zavrnitvi: vreme je še zmeraj toplo in jaz sem še zmeraj utrujen. Toda v prvem primeru sem ponudbo zavrnil, v drugem pa sem jo sprejel. Zakaj in v čem je razlika? Ali je mogoče, da sem drugače predelal informacijo, preden sem jo vtisnil v diskurz? Ali je morda moj sogovorec predelal drugače to, kar sem v dveh primerih vtisnil v diskurz? Ne bi mogel vedeti. Vse, kar vem (ali vsaj mislim, da vem), je to, da je veznik 'ampak' moral igrati pomembno vlogo v moji argumentaciji (kot je bila ubesedena in jo je slišal moj sogovorec). Najverjetneje je bil 'ampak' kot zaznamovalec nasprotja (in nasprotovanja) tisti, ki je obrnil argumentativno usmeritev celotnega argumentativnega niza od zavrnitve (v (13^{'''})) k sprejetju (v (13^{'''})). Z drugimi besedami: usmeritev, ki je vsebovana v vezniku 'ampak' ali ki je »zapisana vanj«, če hočete, mora biti takšna, da obrne ali razveljavi argumentativno usmeritev predhodnega argumenta, *ne ozirajoč se na kontekst*. Ali, povedano drugače: če imamo opraviti s sestavljenim argumentom (ki ga sestavlja več argumentov), bo sklep, ne glede na kontekst, zmeraj izhajal iz dela diskurza, ki sledi 'ampak', in ne iz tistega, ki se nahaja pred njim. Zatorej lahko iz argumenta:

(13^{'''}) Toplo je, ampak sem utrujen.

(ki je izrečen kot odgovor nekomu, ki je predlagal sprehod, češ da je toplo), sklepamo le v smeri 'Ne pojdiva na sprehod' (argument 'Utrujen sem', ki je utemeljen s 'Če smo utrujeni, se ni prijetno sprehajati (skalarnost v tem primeru ni potrebna!), razveljavlja argument 'Toplo je', ki ga utemeljuje 'Če je toplo, se je prijetno sprehajati'). Medtem ko iz argumenta:

(13^{'''}) Utrujen sem, ampak je toplo.

lahko sklepamo le v smeri 'Pojdiva na sprehod' (argument 'Toplo je', ki je utemeljen s 'Če je toplo, se je prijetno sprehajati', razveljavlja argument 'Utrujen sem', ki ga utemeljuje 'Če smo utrujeni, se ni prijetno sprehajati') in ne obratno. Zakaj in kako je to mogoče? Moj poskusni odgovor bi bil dvojen:

- 1) Argumentacijo vedno najdemo v blokkih (nizih), sestavljenih iz argumenta (vsaj enega) in sklepa, ki jih moramo vedno obravnavati skupaj, v medsebojnem odnosu in ne v osamitvi. Kot smo spoznali iz našega začetnega primera (1), argument ne more imeti absolutne in neodvisne usmeritve: le-ta je vedno omejena, pojasnjena in (ponovno) podana s sklepom. Prav tako ima lahko isti argument (vsaj?) dva različna,

celo nasprotna sklepa (ali je/ostaja zaradi tega v resnici »isti argument«, je (kot smo opazili prej) tema za drug prispevek). Zatorej moramo, kadar določamo in vrednotimo argument, to početi zmeraj ozirajoč se na dosežen sklep, v okviru dane topike in nikoli v osamitvi.

- 2) To spet postavlja drugo zanimivo vprašanje: ali jezik obvladuje naše zaznavanje ali je zaznavanje tisto, ki obvladuje jezik? Če namreč tako imenovana izvenjezikovna realnost (tj. luknja v skali, padec, ...) ostaja enaka, kako je mogoče, da isti argument, ki to realnost opisuje, vodi k dvema nasprotnima sklepoma? Moj tipajoč odgovor bi bil, da ta »izvenjezikovna realnost« ni nikoli dana »kot taka«, kot je – ali naj bi bila – *per se* (če sploh kaj obstaja *per se*), ampak vedno kot že posredovana, predstavljena, ali *celo ustvarjena* z jezikom. To »izvenjezikovno realnost« lahko razumemo le skozi jezik in je, tako kot je predstavljena v jeziku (kar, seveda, razveljavlja njen »izvenjezikovni« položaj), ne razumemo na neki morda neznan in nerazumljiv način ter jo šele nato prevedemo v jezik. In ker realnost *je* (v) jeziku in jezik *je* realnost, lahko manipuliramo z realnostjo, tako kot manipuliramo z jezikom. Vendar ostaja težava v tem, ali pri manipulaciji z realnostjo kot (to počnemo z) jezikom dosežemo vse, kar realnost obsega? In še, ali obstaja kak dvom o tem (in moral bi obstajati vsaj z metodološkega in epistemološkega vidika), ali zares vemo, kaj ves čas počnemo? Morda vemo, kaj počnemo, ko manipuliramo z jezikom (čeprav večji del naših jezikovnih izbir poteka nezavedno), toda ali zares vemo, kakšni so učinki te manipulacije v realnosti in na realnosti (kot obstoju onstran jezika)?

To je star kantovski (ali celo predkantovski) problem, katerega rešitev še vedno ni prinesla splošnega soglasja.

Opombe

- [1] Janji Žmavc se zahvaljujem za številne kritične pripombe pri nastajanju tega besedila.

Literatura

- Aristotle (1926/1991). *Art of Rhetoric*. Cambridge, London: Harvard University Press (Loeb Classical Library).
- Cicero (1942/1988). *De oratore*. Cambridge, London: Harvard University Press (Loeb Classical Library).
- Cicero (1942/1992). *De partitione oratoria*. Cambridge, London: Harvard University Press (Loeb Classical Library).
- Ducrot, O. (1996). *Slovenian lectures/Conférences slovènes*. Ljubljana: ISH.
- Perelman, Ch. & L. Olbrechts-Tyteca (1958/1983). *Traité de l'argumentation – La nouvelle rhétorique*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles.
- Quintilian (1921/1953). *Institutio oratoria*. Cambridge, London: Harvard University Press (Loeb Classical Library).
- Toulmin, S. E. (1958/1995). *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Žagar Ž. I. (1999a). Argumentation in the Language-System or Why Argumentative Particles and Polyphony are Important for Education. V: *Šolsko polje* X/3–4, str. 159–171.
- Žagar Ž. I. (1999b). From Topos to Locus to Topos: Between Aristotle and Ducrot. V: F. H. van Eemeren, R. Grootendorst, J. A. Blair, Ch. A. Willard (ur.), *Proceedings of the Fourth International Conference of the International Society for the Study of Argumentation* (909–912), Amsterdam: SicSat.
- Žmavc, J. (2002). Terencijev animus : analiza pomenskega polja. *Keria* 4/2, str. 117–130.
- Žmavc, J. (2007). Ethos and pathos in Anaximenes' Rhetoric to Alexander: a conflation of rhetorical and argumentative concepts. V: van Eemeren, F. H., Williams, D. C., Žagar Ž., I. (ur.), *Argumentation Today. Selected Papers from Koper Argumentative Conference* (v tisku).